

Het herkennen van de Orca *Orcinus orca* op zee

C.J. Camphuysen

Inleiding

Eén van de meest bekende walvisachtigen is de Orca *Orcinus orca*, of Zwaardwalvis. Dit fraaie bontgeklekte zoogdier heeft, ten onrechte, een uiterst dubieuze reputatie, als zou het een niets ontziende moordenaar en een roofzuchtig monster betreffen. Ofschoon zijn voedsel deels uit walvissen, dolfinen, zeehonden en zeeleeuwen bestaat, lopen zwemmende mensen merkwaaardigerwijze geen gevaar. Toen het in de zomer van 1982 leek alsof er zich in de Nederlandse kustwateren een Orca bevond, brak er desondanks een nationale paniek uit en durfden duizenden mensen niet meer aan het strand te baden ('Monster verjaagt zwemmers', De Telegraaf 27 juli 1982). Later bleek het gevreesde roofdier in de branding geen Orca maar een doodzieke Witsnuitdolfijn *Lagenorhynchus albirostris* te zijn, hetgeen de overspannen reactie van een eens walvisvarende natie des te beschamender maakte. In dolfinaria, waar Orca's een geweldige publiekstrekker zijn, blijkt misschien wel het ware karakter van deze dolfijn: een gemakkelijk te trainen kolos. Sommige ontmoetingen met wilde Orca's op volle zee wekken de indruk dat Orca's nieuwsgierige, maar vooral alleszins vriendelijke giganten zijn (cf. Similä 1989). Voor de Noorse kust werden 'spelende' Orca's waargenomen rond vissersboten en zelfs bij enorme ferries. De bemanning van het Nederlands visserij-onderzoeksvaartuig MV Tridens II nam bewesten de Shetland Eilanden een groep Orca's waar die het schip dicht benaderde en waarbij enkele exemplaren zelfs konden worden gevoerd.

Algemene opmerkingen:

lichaamslengte en gewicht
De Orca behoort tot de dolfijnenfamilie en is één van de grootste tandwalvissen (*Odontoceti*). Volwassen mannetjes worden gemiddeld acht en maximaal een kleine tien meter lang, volwassen wijfjes meten hoogstens zo'n zeven, in extreme gevallen 8,5 meter. Het wijfje dat in dolfinarium Harderwijk werd gehouden woog op twaalfjarige leeftijd zo'n 1900 kg. Het gewicht werd berekend met behulp van de volgende formule: $W =$

$L^2 \cdot G / 44000$ (W = gewicht in kg, L = lichaamslengte in cm, G = omtrek van de romp achter de flippers in cm; Kastelein & Vaughan 1989). De Orca was op deze leeftijd net iets meer dan vijf meter lang. Als gemiddeld gewicht voor wijfjes geeft Martin (1990) 2,6-3,8 ton (maximaal 7,4 ton). Mannetjes kunnen aanzienlijk zwaarder worden: 4-6,3 ton (maximaal 10,5 ton).

Voorkomen, voedsel en levenswijze

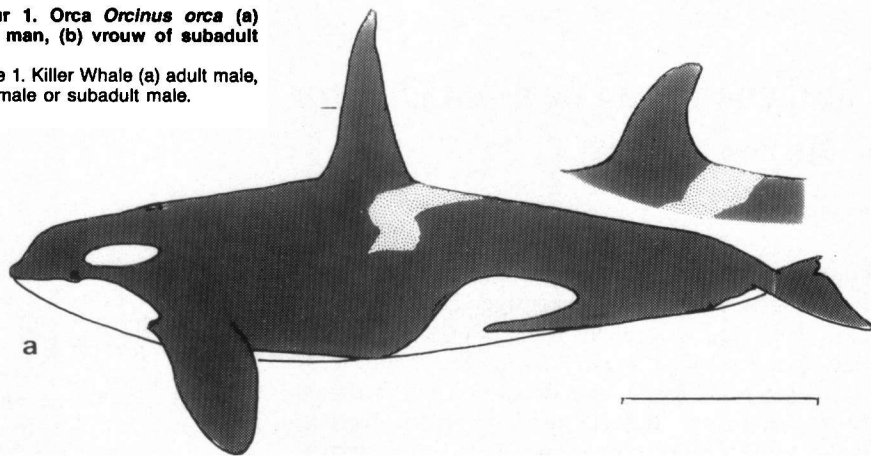
Orca's komen zowel op open

zee als in de kustwateren, verspreid over de gehele wereld voor. In het zuidelijke deel van de Noordzee is de Orca buitengewoon zeldzaam. Strandden er in de eerste helft van deze eeuw nog wel eens Orca's op de Nederlandse kust (tot 1963 21 gevallen), sinds de jaren zestig werden hier geen exemplaren meer aangetroffen. De laatste jaren zijn geen betrouwbare meldingen van Orca's in het zuidelijk deel van de Noordzee bekend geworden. In het noordelijke deel is de soort eveneens schaars, maar zeker rond de Shetland en Orkney Eilanden komt de Orca wel voor (Evans in litteris, Evans 1980, 1987, Evans et al. 1988, eigen observatie). Langs de Schotse oostkust en in de Moray Firth zijn eveneens recente waarnemingen bekend. De Orca is in het Noordoost-atlantische gebied verder een vrij algemene verschijning, vooral rond IJsland, de Faeröer Eilanden en langs de Noorse kust.

De soort komt voor in kleine groepen, vaak onder leiding van een oude stier. Kijk bij solitaire stieren daarom altijd uit naar een eventueel groepje wijfjes en jonge mannetjes, volgend op soms zelfs enkele kilometers afstand, op de zelfde koers. De groepsgrootte varieert van slechts enkele tot ettelijke tientallen exemplaren. Tarpay (1979) beschrijft hoe een groep van dertig Orca's gezamenlijk een Blauwe Vinvis *Balaenoptera musculus* aanvallen. Groepen, normaal tussen de drie en vijftig exemplaren groot, blijven vaak lange tijd bijeen, maar soms komen in een gebied 'pods' bij-

Figuur 1. Orca *Orcinus orca* (a) adult man, (b) vrouw of subadult man.

Figure 1. Killer Whale (a) adult male, (b) female or subadult male.

een en lopen de aantallen verder op.

De Orca leeft vooral van verschillende soorten vis en inktvis, terwijl sommige populaties zich gespecialiseerd hebben op zeezoogdieren (walvisen, zeehonden, zeeleeuwen; Ellis (1982), Tarpy (1979)). Voor de Noorse kust leven Orca's vooral van Haring *Clupea harengus* (Similä 1989), van Orca's bij the Flannan Eilanden, West-Schotland, is bekend dat Grijsze Zeehonden *Halichoerus grypus* een belangrijk onderdeel van het dieet vormen. De Orca in Harderwijk werd gevoerd met Haring, Makreel *Scomber scombrus*, Wijting *Merlangius merlangus*, Sprot *Sprattus sprattus* en inktvis, en zij consumeerde ten slotte zo'n 16000 kg op jaarbasis (Kastelein & Vaughan 1989). Deze voedselconsumptie komt neer op zo'n 44 kg per dag, ofwel 2,3% van haar eigen gewicht. Martin (1990) schrijft dat Orca's dagelijks ongeveer 4% van hun eigen gewicht consumeren, tot zo'n 250 kg bij grote oude stieren.

Kenmerken (1):

lichaamsbouw, kleurverdeling
De Orca is het best te beschrijven als een enorme, zwaargebouwde dolfijn met brede, afgeronde flippers, een stompe kop, een opvallend hoge rugvin en een bonte vlekkening:

de witte keel, de witte ovale vlek schuin boven het oog en de grijze vlek achter de rugvin zijn in het veld vaak goed zichtbaar (figuur 1). De prachtige witte buiktekening is alleen te zien wanneer de dieren volledig uit het water opspringen (zie foto's). In de omvang en de helderheid van de vlekken is een zekere individuele variatie, maar het patroon is steeds zoals getekend in figuur 1. Een ovale helderwitte vlek schuin boven het oog, een witte keel en verder zwarte snuit, zwarte flippers, zwarte rugvin, flank en bovenstaart, een grijs zadel vlak achter de rugvin (het meest variabele onderdeel: soms bijna wit en groot, soms onopvallend en grijs), een witte buik en gelobde buikvlekken.

Kenmerken (2):

rugvin

Volwassen mannetjes zijn al op grote afstand herkenbaar door de enorme, driehoekige rugvin (figuur 1a, 3), de rug-

vin van de wijfjes en van jonge mannetjes is meer dolfijnachtig gekromd (figuur 1b, 2). De rugvin van volwassen mannetjes is soms bijna twee meter hoog. Geen enkele andere walvisachtige heeft een dergelijke rugvin en de determinatie is dan ook eenvoudig indien zo'n volwassen stier in beeld komt.

Kenmerken (3):

blaaswolk

De blaaswolk is onopvallend, maar vooral op koude dagen is wel steeds een klein wolkje zichtbaar bij het bovenkomen. Op korte afstand is een luide proest te horen. Als veldkenmerk is de blaaswolk van geen betekenis.

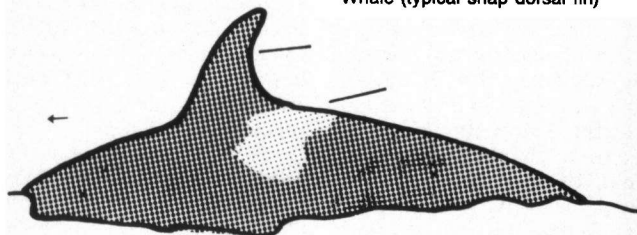
Kenmerken (4):

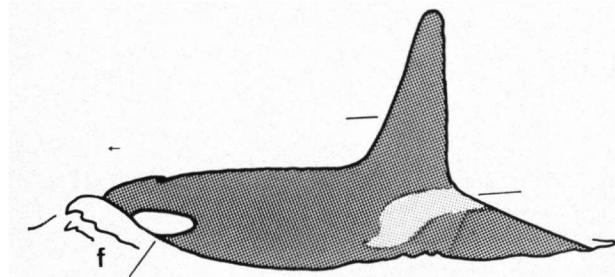
staartvin

De staartvin is zelden te zien. Alleen bij 'speelse' exempla-

Figuur 2. Rugvin en grijs rugzadel zichtbaar bij snel zwemmend wijfje Orca *Orcinus orca* (gebogen rugvin).

Figure 2. Dorsal fin and grey saddle visible in fast moving female Killer Whale (typical shap dorsal fin)

Figuur 3. Witte oogvlek, rugvin en grijs rugzadel zichtbaar bij adult man Orca *Orcinus orca* (typische, driehoekige rugvin).

Figure 3. White eye-patch, dorsal fin and grey saddle in adult male Killer Whale (characteristic triangular dorsal fin).

ren worden soms meppende bewegingen gemaakt met de staart boven water. De staartvin is in het centrum diep ingekeept, de achterrand heeft daardoor een duidelijke accolade-vorm, de onderzijde is wit met een zwarte zoom, de bovenzijde is zwart.

Kenmerken (5): voortbeweging en ander gedrag aan de oppervlakte

Orca's hebben een opvallend gestage manier van zwemmen aan de oppervlakte. Meestal ontbreekt het onstuimige 'racen', wat bij kleinere dolfijnen vaak gezien wordt. Bij kalm zwemmende exemplaren in bladstil weer is het een schitterend gezicht als het puntje van de kolossale rugvin het oppervlak breekt, de rugvin langzaam maar gestaag steeds verder omhoog komt, de kop met een kleine blaaswolk het oppervlak kort verstoort en snel weer verdwijnt, terwijl de rugvin vervolgens langzaam in de diepte verdwijnt. In ruig weer waait het schuim met een enorme sliert van de hoge vin af. Vaak komen binnen groepjes de verschillende individuen min of meer tegelijk aan de oppervlakte, maar soms is het een chaos en zwemmen de dieren alle kanten op.

'Breaching', het Engelse woord voor verticaal uit het water opspringen, wordt nog-

al eens gezien. Similiä (1989) beschrijft allerlei soorten van 'speels' gedrag, waaronder het slaan met de staart op het wateroppervlak, het 'wuiven' met de staart, radslagen, opspringen, 'spy-hopping' (stilstaand, verticaal in het water met de kop uit het water stekend de omgeving 'zekeren'), ondersteboven zwemmen en wat al niet meer. Tijdens een walviscruise ter hoogte van Andenes, Lofoten, werd een Orca gezien die lange tijd ondersteboven bij de boeg van het schip meezwom en de enthousiaste passagiers gedurig leek te bekijken.

Kenmerken (6): individuele herkenning

Sommige populaties Orca's, bijvoorbeeld die in British Columbia en voor de Noorse westkust, zijn grondig onderzocht (Bigg et al 1987, Similiä 1989). Uit deze studies is gebleken dat een flink aantal Orca's littekens met zich meedraagt wat van nut kan zijn bij de herkenning van sommige individuen en waardoor hele groepen dieren in hun doen en laten min of meer gevolgd kunnen worden. Opvallend

genoeg is de bij veel walvisachtigen sterk bekraste huid bij Orca's normaliter vrij van littekens. De rugvin, daarentegen, vertoont vaak allerhande inkepingen, afgebeten (?) topjes, hangt soms slap, vertoont kronkels of andere karakteristieken. Het is nuttig om bij elke ontmoeting te proberen dergelijke individuele kenmerken op te sporen en te beschrijven of te fotograferen.

Gedrag bij schepen

Zoals eerder vermeld, benaderen Orca's soms vaartuigen. Toch mijden zij in de regel vaartuigen op een kalme manier door weg te zwemmen, koers te veranderen of snel voor het schip langs te koersen. Voor de boeg surfend zullen Orca's normaal gesproken niet worden gezien. Bij een ontmoeting met een groep Orca's van zo'n 25 exemplaren voor de kust van IJsland manoeuvreerde een oude stier zich steeds tussen een groep wijfjes en onvolwassen dieren en het naderende (opdringende, want achtervolgende) schip (eigen observatie).

Discussie

De Orca onderscheidt zich van andere soorten vooral door de bonte tekening, de gestage zwembeweging en de enorme rugvin van de oude stieren. De witte vlek bij het oog is zeer opvallend en wijf-

Wijfje Orca *Orcinus orca* IJsland, 6 juni 1985.

Foto: C.J. Camphuysen.

Female Killer Whale, Iceland, 6 June 1985.

Adult man en wijfe Orca *Orcinus orca* IJsland, 6 juni 1985.
Foto: C.J. Camphuysen.

Adult male and female Killer Whale, Iceland, 6 June 1985.

jes en jonge dieren, met veel minder markante rugvinnen dan de volwassen mannetjes, kunnen daaraan eenvoudig worden herkend. Meestal zijn er echter wel enkele stieren in de buurt die weinig twijfel aan een juiste determinatie overlaten. Toch is een waarschuwing op z'n plaats. De Orca is een 'gewilde' soort bij enthousiaste waarnemers en 'wishful thinking' kan soms tot fout-determinaties leiden. Soorten als de Witsnuitdolfijn en de Grijze Dolfijn *Grampus griseus* zwemmen soms ook kalm in een groepje en ook deze soorten hebben opvallend hoge rugvinnen. Onder bepaalde gezichtshoeken lijken deze vinnen erg hoog en verwarring met de Orca is dan geenszins uitgesloten. In de praktijk blijken groepen Grijze Dolfijnen zelfs erg vaak voor Orca's versleten te worden.

Dat oude stieren gemakkelijk herkend kunnen worden betekent nog niet dat binnen een

groep alle exemplaren 'ge-sexed' kunnen worden. Jonge stieren en volwassen wijfjes lijken erg op elkaar. Het is voldoende om te volstaan met de vermelding van het aantal 'oude stieren' in een groep (met hoge, strakke, driehoekige vinnen) en de rest de rest te laten.

Foto's

De Orca is stellig één van de meest gefotografeerde walvisachtigen. Het aanbod van foto's is dermate omvangrijk dat hier wordt volstaan met een strenge selectie van uitzonderlijk fraaie opnamen die een goede hulp kunnen zijn bij de determinatie van deze soort.

Zwemmende groep: K.C. Hewlett en F. Nicklin (Hoyt 1984b), P.G.H. Evans (Evans 1980), Anonymus (Cousteau 1975), T. Dohl (Leatherwood et al. 1976). **Zwemmend individu, rugvin:** Volwassen solitaire stieren worden fraai gefotografeerd door J. Sigurjonsson (Christensen 1982), K. Balcomb (Watson 1981), W.R. Curtsinger (Brower

1979), stieren in gezelschap van een kleine kudde wijfjes in immature dieren door, Anonymus (Cousteau 1975), T. Dohl (Leatherwood et al 1976), J. Foott Evans 1987a), R. Talbot (als veelverkochte poster, ook in Minasian 1984), F. Nicklin (Hoyt 1984b), B. Coleman (Van Hooff 1988), solitaire wijfjes door J. & D. Bartlett (Nayman 1973), B. Belbéoc'h (Anonymus 1980). **Jonge dieren:** Wijfje met een kalf door P.V. Thomas (Griffin 1966) Spy hopping P. Thomas (Hoyt 1984a), F. Nicklin (Hoyt 1984b). Breaching F. Nicklin (Hoyt 1984b), O. von Ziegesar-Matkin (Mulvaney 1989), G. Ellis (Hoyt 1984a), K.C. Balcomb (Minasian 1984), P.V. Thomas (Griffin 1966), W.R. Curtsinger (Graves 1976), K. Balcomb (Evans 1987b). **Onder water:** F. Nicklin (Hoyt 1984b). **Jachtmethode:** Een jagende groep met een Blauwe Vinvis *Balaenoptera musculus* R. Vile (Tarpay 1979), jacht op zeeleeuwen J. & D. Bartlett (Bartlett & Bartlett 1976), J. Foott (Gentry 1987), A. Taber (Evans

Opspringende Orca *Orcinus orca*
en adult man links op de foto, Faer-
Øer Eilanden, zomer 1987.

Foto: H.Skov, F.Danielsen & J.Du-
rinck.

Breaching Killer Whale and adult ma-
le far left, Faer-Øer Islands, summer
1987.

Burton 1978), F. Nicklin
(Hoyt 1984b), P.V. Thomas
(Griffin 1966), Starfoto Bene-
lux Press (Van Loon & Van
Gelderen 1980). **Strandingen:**
Weinig materiaal. M. Gradin
(Johansen 1985), ANP Am-

Volwassen mannetje Orca *Orcinus*
orca drijft compacte groep wijfjes
en onvolwassen dieren (links weg-
duikend) weg bij een naderend
schip. IJsland, 6 juni 1985.

Foto C.J. Camphuysen.

Adult male Killer Whales pressing
forward a pod of immatures and fe-
males, away from an approaching
vessel, Iceland, 6 June 1985.

1987b). **Kopvorm, kopteke-
ning:** B. Coleman (Burton &

sterdam (Klaarenbeek 1969).
Bijzonderheden: Een albino

kalf door Bavaria Verlag
(Nayman 1973).

■ Kees (C.J.) Camphuysen, Perim 127, 1503 GB Zaandam.